

ажан? Каяа? Чүү?

ДҮҮН

УСКУ АШТАЛГА

Сентябрь 14-22 хүннеринде
е болур "Делегейни арыг
узаа" деп аныктарның
аш студентилерниң Бүгү-
гей фестивалына Тываны
элеп баар аныктар-биле
ин "Буянның чүректер" деп
актар шимчээшкининиң
чилери Хадың хөлдүң де-
зирин аштап-арыглап, суб-
икти эрттиргеннер.

БӨГҮН

УНУШКУННУГ
ХЫНАЛДА

Таарымчалыг хоорай хү-
енин тургузары" деп тө-
еп талазы-биле Хөй-ниити
сиязы бөгүн Кызылдың
ство 95, Калинина 24, 24а,
а бажыңнарының девис-
ринде чаагайжыдылга
арын хынап көөрлер.

ОНФЕРЕНЦИЯ-
СЕМИНАР

бүгүн Чазак Бажыңының
аар залына эртенгиниң
шакта "Күрүнениң болгаш
ер бот-башкарылганың
рмация системаларына
чок чорукту хандыраы.
илелге кыжаныгның чаа
и" деп эртем-практиктиг
ференция-семинар болур.

ДААРТА

БАЙЫРЛЫГ
ХЕМЧЕГЛЕР

сентябрь 27-ниң хүнү — Киж-
и башкыларның профес-
л байырлалы. Тываның
йгы орус башкыларынга
саал чанынга Кызылдың
назыны четпээн уруглар
чөрлеринде бо чылын чаа
ап кирген анык башкы-
байырлыг хүлээп алыыш-
11.00 шакта эрттирер.
зылдың "Найысылал"
вүнге дүш соонда 15.00
Кижизидикчи башкылар
е тураскааткан байырлыг
лер уламчылаар.

ИЗМ ХҮНҮНДЕ

у-делегейниң туризм
де Тываның национал
иниң хуралдаар залын-
ада Альпинизм феде-
зының даргазы, Күш-
раның болгаш спорттун
ни, Тываның Ирбижи Ма-
Кызыл-ооловна Кыргыс
ст — ыракта-даа болза,
ргим чоок" деп лекцияны
р.

Тыва Республиканың
Дээди Хуралының (пар-
ламентизиниң) Даргазы
Каң-оол Тимурович Да-
ваа республиканың ни-
итилел-политиктиг солуну
«Шынның» кол редактору
Александр Сан-оолович
Шоюн-биле ужурашкан.

Ужуражылга үезинде тыва
дылда үнүп турар кол солуннуң
ажыл-чорудулгазын сайгарып
чугаалашкан, ооң иштинде
республиканың экономиктиг
байдалдарының үезинде пар-
лалга органының хөгжүлдээзиниң,
редакцияның саң-хөө талазы-би-
ле турум чоруун хандыраының,
рекламалар болгаш чарлалдар
дузазы-биле немелде орулга-
лар кириериниң, а ол ышкаш
редакцияның кадрлар-биле
хандырылганының айтырыгла-
рынга доктааганнар.

А.С. Шоюннуң чугаалап ту-
рары-биле алырга, «Шын» амгы
үеде республикада тыва дылда
үнүп турар кол солун болуп
артпышаан. Ооң доктаамал ча-
гыкчыларының саны эң улуг — 5
мун ажыг киж. «Сөөлгү үеде
солунну чүгле улуг назылыг
кижилерниң чагыдып турары
хомуданчыг» — деп, Александр
Сан-оолович демдеглээн.

К.Т. Даваа солуннуң чагыдыл-
газының канчаар чоруп турарын
сонуургаан. Номчукчуларны
хаара тударының талазы-биле
ажыл хүн бүрү чоруп турар, ол
дээрге чер-черлерге чурттакчы-
лар-биле ужуражылгалар дээр-
зин кол редактор демдеглээн.
Солунну чагыткан өртээниң хей
кезии редакцияның чарыгдалда-
рының кирбейн, ону номчукчуга
чедиреринге үнүп турар дээрзин
А.С. Шоюн улаштыр чугаалаан.
«Россияның почтазының» Тыва-
да девискээр эргелели регионда
кара чаңгыс монополист чер
болганындан кожууннарже со-
лун чедиргени дээш төлевирни

аажок өстүрүп турар. Оларның
ол чоруу чагыкчыларга аар чүк
апарган. Ындыг чорук массалыг
информация чепсектерин сай-
зырадырынга-даа, ажыл-агыйны
чогуумчалыг чорударынга-даа
идиг болбайн турар.

Тываның парламенти-
зи «Шын» солун-биле сырый
харылзааны мурнундан бээр
тудуп келген дээрзин К.Т. Да-
ваа демдеглээн. Солуннуң док-
таамал болгаш шынчы чагык-
чызы — Дээди Хурал, ол элээн
каш экземплярны доктаамал
чагыдып турар. Кады ажыл-
дажылга чылдан чылче улам-
чылап келген, депутаттарның
ажыл-чорудулгазының дуга-
йында материалдар солуннуң
арыннарынга доктаамал пар-
латтынып келген. Ол ажыл моон
соңгаар-даа уламчылаар дээр-

Тыва Республиканың парламентизинде

ДЭЭДИ ХУРАЛДЫҢ ДАРГАЗЫ-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА

зин парламентиниң удуртукчузу
А.С. Шоюнга бүзүрөткен.

«Солуннуң номчукчула-
ры парламентиниң ажыл-чо-
рудулгазын доктаамал со-
нуургап турар, ынчангаш бо
ажылды бо угланышкын-биле
уламчылаар ужурулг бис» —
деп, А.С. Шоюн демдеглээн.
Тыва Республиканың Дээди
Хуралының (парламентизиниң)
Даргазы К.Т. Даваа кол редак-
торнуң саналын деткээн бол-
гаш солун-биле кады ажыл-
дажылганың өске-даа арга-
ларын дилеп тыварын Тыва
Республиканың Дээди Хуралы-
ның (парламентизиниң) инфор-
мация-аналитиктиг эргелелинге
дааскан.

К.Т. Даваа Бүгү-Россияның
«Чаңгыс демниг Россия» поли-
тиктиг партиязының секретары

кижи болганда ооң дилээ-би-
ле ужуражылгага киржип кел-
ген партияның Тыва девискээр
салбырының күүскомунуң удур-
тукчузу Елена Чертак-ооловна
Ховалыгга партияның кожуун-
нарда тус чер салбырларын,
идепкейлиг кежигүннерни
дамчыштыр чагыдылганы ор-
ганизастаарын, идепкейлиг
кежигүннерге деткимче кыл-
дыр солунну чагыдып бээрин
дааскан. Партияның материал-
дарын «Шын» солуннуң арын-
нарынга төлевирлиг үндезинге
парладырын база регион салбы-
рынга айыткан.

Республикада күрүне дылда-
рының бирээзи болур тыва дыл-
ды моон ыңай камгалап арт-
тыраының дугайында айтырыг-
ны база ужуражылга үезинде
сайгарган.

ХАМААТЫЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АЛГАН

«Чаңгыс демниг Россия»
партиязының Даргазы Д.А.
Медведевтин Тыва Респуб-
ликада хөй-ниити хүлээп
алыышкын черинге күш-
ажылдың хоочуну Адыг-оол
Сарыгларович Чымба сен-
тябрь 22-де чедип келген.
Хоочун «Серебрянка» сан-

торийге эмнедиринге деткимче
көргүзерин дилээн. Келген аал-
чыны Тыва Республиканың Дээди
Хуралының (парламентизиниң)
Даргазы, Бүгү-Россияның «Чаң-
гыс демниг Россия» политик-
тиг партиязының девискээр
салбырының секретары Каң-оол
Даваа хүлээп алган. Ол айтырыгны

ужуражылга үезинде чогуумчалыг
кылдыр шийтпирлээн. Сентябрь
25-тен эгелеп санаторийге дыш-
танып алыр арга хоочунга тур-
густунган. А.С. Чымба Тываның
парламентизиниң удуртукчузунга
четтиргенин илереткен.

Ол ышкаш Томскиниң күрүне
университедин кызыл диплом-

биле дооскан Артыш Игоревич
Балган ажылга кирип алырынга
дуза дилеп келген. Ооң мерге-
жили политолог. Ук айтырыг-
ны шийтпирлээринге деткимче
көргүзерин Каң-оол Тимурович
Артыш Балганга аазаан.

ТР-ниң Дээди Хуралының
парлалга албаны.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

2017 чылдың арткан айларында «Шын» солуннуң чагы-
дылгазы Тываның бүгү почта салбырларында бо хүннерде
чоруп турар.

Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче респуб-
ликаның ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг
чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кый-
гырдывыс!

2017 чылдың арткан айларында
чагыдылга чоруп тур

Индекс	1 айда	3 айда
11530 — хуу кижилерге	158,22	474,66
31730 — организацияларга	168,22	504,66

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну
үезинде чагыдып номчуңар!

Хүннүн медээлери

ДИКТАНТЫНЫ
БИЖИИР

Октябрь 12-де болур Бүгү-россияның экономиктиг диктант хүнүнге Тыва Республика база киржир.

Диктантыны эрттирип турар сорулгазы – чоннун болгаш студентилерниң экономиктиг бижики, билиин бедидери. Диктантының эрттирикчизи – Россияның экономиктиг хостуг чорук ниитилели.

Тывага диктант бижииринге 30 хире профессионал албан черлери киржирлер, оон аңгыда республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының экономиктиг албаннарынга Тыва үндезин культура төвүнде шөлду тускайлаан.

БЕШ ХУУ
КЫЗЫРЫЛГАН

Тывага бо чылдың эрткен 8 айларында саарылгадан 48,3 тонна арага болгаш спирт холуксаалыг эзиртир суксуннарны хавырган.

Регионнун айыыл чок чорук департаментизиниң дыңнатканы-биле, арага садып турар кижилерге хамаарыштыр 24 херекти оттурган, оларның үжү – садыг черлерин арага-биле хандырып турган улустарга онаажыр. Эрткен чыл-биле деңнээрге, эзирик кем-херек үүлгедиишкннери бо чылын 5 хуу кызырылган.

Бистиң корр.

Тайга-таскыл черде Качык сумузу — республиканың эң мурнуу чүгүнде чурттакчылыг суур. Ону ырак болгаш чедери берге чер деп адап турары чөл.

Ооң девискээри онзагай болгаш тыва чаңылдарны болгаш езулалдарны камгалап арттырган. Ынчангаш ол черге эртемденнер болгаш культура ажилдакчылары үргүлчү кээр. Качыктың чурттакчылары колдуунда тыва чем чиир, аразында моол дылга чугаалажыр. Ындыг-даа болза орус болгаш тыва дылдарны эки билерлер, оон уламындан үш дыл билер кижилерге санадырлар.

Сентябрьның 19-20 хүннеринде ол кайгамчык чараш сумуга Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттары Александр Санданович Санчат биле Эрес Свертвович Хайын олар соңгукчулары-биле элчеглиг ужуражылгазын эрттирип чорааннар.

Аңаа Дээди Хуралдың депутаттары-биле кады Тыва Республиканың Чылгы мал фондузунун даргазы, чогаалчы Кара-Күске Күнзекович Чооду, Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый ямызының килдис начальниги Сергей Мөңгеевич Оюн, Тываның Композиторлар эвилелиниң кежигүннери — Владимир Серенович Серен болгаш Томас Конзай-оолович Монгуш, бот-тывынгар артист Антон Доржаевич Кыргыс олар чорааннар. Аңаа эрткен бүгү хемчеглерге Эркин кожууннун чагырга дар-

газы Олег Кечилевич Хертек, сумунун баштыңы, тус чер Хуралының даргазы Аржаан Анатольевич Самбыр, суму чагыргазының даргазы Маадыр Эресович Натлит болгаш ооң оралакчызы Байырмаа Валерьевна Ижигин база киришкеннер.

Депутаттарның Качык сумузунга келген бир чылдагааны — Качыктың кудумчуларының бирээзинге 1912 чылда Хомдунун национал-хосталгалыг тулчуушкунун киржикчизи Шондаан Карма оглу Кыргыстың адын тывысканы. Ол дээрже Моолдун эрге-чагыргаларындан ынчан Баатор (Маадыр) деп бедик ат алган дөрт тываның бирээзи. Ол үеде чаңгыс чер-чурттуглары ону Шондаан-Баатор деп адаар турганнар. Ындыг-даа болза, үжөн чылдарның төнчүзүнде ол политиктиг репрессиядан чайлаваан. Ш.К. Кыргыс 1943 чылда мөчээн.

Кызыл хоорайдан хүндүткелдиг аалчылар келир деп турда, оларның аразында маадырның оглу Санаа Шондаанович Баян база чораан, ажилды организаптап, кылган тураскаал самбыраларны азар черлеринге быжыглаан.

Көдээ клубтун оран-савазынга болган ужуражылга үезинде депутаттар А.С. Санчат болгаш Э.С. Хайын олар парламентиниң ажил-чорудулгазының,

республиканың социал-экономик байданының дугайында чугаа республиканың «Аныяк өг-бүлелер», «Инек — чөмгөрикчи мал» губернатор төлөвилелдериниң түңнелдерин таныштырган. Камузон моон соңгаар сайзырады оруктарын чугаалашкан, өзү базымнарын тодараткан, ында тура, экологтуг болгаш кады туризми, тыва аъттарның үк өстүрериниң айтырыглары кири. Специалистерниң санап турар алырга, езулуг тыва аъттар чыкта арткан.

Сумуда көдээ библиотека чоражылга үезинде билдинген. Чыырынга, а олышкаш көдээ субу дарында дузалажырын чурттакчы путаттардан дилээннер. Бо сорулгаш иитирлээринге эң-не идеп киржирин парламентарийлер ааза.

Депутаттар А.С. Санчат болгаш Хайын олар Качык суму чагыргаларын хол, бут бөмбүктерин, өске-даа херекселдерин белекке бергиле. Композиторлар болгаш тус чер тистеричи Качыктың чурттакчылары солун концертин көргүскеннер.

ТР-ниң Дээди Хурал парламента

Төлөвилел

«ТААРЫМЧАЛЫГ ХООРАЙ ХҮРЭЭЛЕНИ»

«Таарымчалыг хоорай хүрээленин тургузары» федералдыг төлөвилел Тывага бо чылдың эгезинде ажитынган. Төлөвилелдин кол сорулгазы — амгы үеде хоорай инфраструктуразының комплекстиг хөгжүлдэин хандыраары. Ук төлөвилелдин федералдыг деңнелде кол координатору — РФ-тиң Тудуг ямызының сүмелеринге үндезилеп, киржикчи хоорайларның эрге-чагыргазы боттарының девискээрлерин чаагайжыдар талазы-биле программаларны ажилдап кылыр.

Федералдыг бюджеттен саңхөө акша-хөреңгизин алырда, кады акшаландырышкынны хандырып шыдаар республиканың үш хоорайы — Кызыл, Ак-Довурак болгаш Шагаан-Арыгдан төлөвилел күүселдизиниң эге чадазын эгелээр деп шиитпирлээн. А хоорай хүрээленин өскөртүр талазы-биле план езугаар, чурттакчы чоннун арга-сүмезин өөренип көрбүшөөн, чаагайжыдылганың чаа дүрүмнерин бадылаары көрдүнгөн турган.

Сентябрь 21-ниң хүнүнде массалыг информация чепсектериниң ажилдакчылары (журналистер) болгаш ТР-ниң Тудуг ямызының төлөвилелдер боттандырып килдизиниң специализи Азияна Соян Н. Гастелло аттыг культура болгаш дыштанылга парыгының директорунун хүлээлгезин күүседип турар Михаил Табаевтиң үдөлгези-биле Кызыл хоорайның национал парыгының «Таарымчалыг хоорай хүрээленин тургузары» деп төлөвилел езугаар эде кылдынганы-биле танышканнар.

Чайгы үеде паркка «Уруглар хоорайжыгажына» номчулга залы ажитынган. Аңаа К.И. Чуковский аттыг уруглар библиотеказының ажилдакчылары ном-дептерни делгеп алгаш, бичии болгаш элээди оолдар, уругларга солун-сеткүүлдерни, номнарны үлөп, солун кичээлдерни эрттирип турганнар. Сентябрь айның эгезинде парктың төп шөлүнге адыг, аът база иви дүрзүлери тургускан турган. Москва хоорайда «Бача» компаниязындан чагыдып экелген улуг өртектиг чараш амытаннарны элээди оолдар,

улуг-даа улус мунуп, хайыра чок үрээр чыгыы апаарга, оларны парктың ажилдакчылары «Уруглар хоорайынче» көжүрер ужурга таварышканнар. Амгы үеде ол амытаннар таңныылдарның хайгааралында, а кажан соой бээрге, оларны чылыг бажыңче кириерин планнап турар.

Парктың ортуку кезээнде Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң шөлүндүжүнда шөлчүгөште аът баштыг улуг игил тураскаалын сентябрь 10-нун хүнүнде тургускан. Бо хөгжүм херекселиниң тураскаалын бүгү делегейде эң-не улуг хемчээлдиг игил деп болур. Ооң бедии дөрт метр. Бо игилдин тураскаалын тыва ус-шеверлер кылган.

Парктың төп шөлүнге кээрге, ында ажил ам-даа уламчылап турар дээрзи көстүп кээр. Шөлдүн ортузунда улустун кылаштар оруктарының кыдыында 12 шиви база 18 хадыны парктың ажилдакчылары олуртуп доозуп турлар. Оон аңгыда ында оюн-тоглаа, концерт эрттиреринге эптиг сцена, ийи ааткыш болгаш узун сандайлар бүрүзүнүн кырын чаглактай дуглаан. А «Хүреш» стадионунун чанында спорт шөлү бүрүнү-биле дериттинген деп болур. Спорт шөлүнүн чанында бичии уругларга «Удазыннар парыгын» кылган.

Сентябрь 22-ниң хүнүнде Ак-Довурак хоорайның Комсомольская кудумчузунда 4, 5, 6, 7 дугаарлыг бажыңнар аразында кылдынган уруглар шөлүнге чеде бердивис. Ында ойнап-хөглээн бичии чаштар-ла эңмежок. Оолдар, уругларның ада-иелери уруг-дарыын хайгаарап, оларның чанында турлар. Ук шөл бүрүнү-биле кылдынмаан-даа болза, ында кылыр ажилдың адакталып турары илдең. Ааткыш-

Паркта уруглар хоорайжыгажы.

тарда уруглар, оолдар чайганып, чуңгулардан улай-улай бадып турарын көөрге, ындазында черле хөглүү аажок.

Ак-Довурак хоорайның чурттакчызы, хоочун Борис Сарыглар ында ийи уйнуун ойнадып, оларын карактап тур. Ол хоорайның көңүс өске талазында чурттап турар-даа болза, уйнуктарының албадалы-биле мында чедип келген. «Хүннү бадыр уруг-дарыг маңаа сыңышпас, моон ыравайн ойнап хүнзээрлер-дир. Бистиң чогувуста уруглар садында септелге ажылы чоруп турар. Ынчангаш бо уруглар шүптү бээр чүткүүр. А маңаа келгеш, аш-чем чиирин безин уттупаар. «Чанаалыңар!» — дээрже безин ынашпастар-дыр. Черле кончуг эки, бичии чаштарга дыка-ла таарымчалыг шөл кылдынгандыр — деп, Борис Маштадович чугаалады.

Ак-Довурак хоорайның чагырга даргазының экономика талазы-биле оралакчызы Чодураа Ооржак: «Шөлдүн мурнуу талазынга бичии бут бөмбүүнүн шөлүн кылыр бис. А оон дужунга бо бажыңнарда чурттакчыларның идик-хеп болгаш хевистер азар удазыннар херер чагылар база ийи үгектин

дээвирилээрин кылырыр. Моон-биле ажил адакта. Сентябрь айның төнчүзүндүр арктан ажилдарны доозар деп планнап турар — деп, ажил чорудулгазын таныштырды.

Аңаа ойнап турган бөлүмү оолдар база-ла өөрүш чажырбайн: «Мындыг зоонаар шөл кылып берген үч четтиргенивис илередип бис — дижи, хөлчөк өөрүп турдулар.

Комсомольская кудумчудан ырак эвесте Марат Мокудумчузунда 2, 4 дугаа бажыңнар аразында бүрү-биле кылып доозупкан уруг шөлүнге келдивис. Бо шөлү озолааш черде турар болмында ойнап турар уруглар саны бирги шөлге бодаа эвээш. Мында база ааткы тар, чуңгулар, уруглар ойнап бичии хоорайжыгаш, чаа ийиктан чагактанары үгел дээш өске-даа чүүлдер кылган. Бо ийи уруглар шөлү төлөвилелин Ак-Довурак хоорай чагыргазының архитектору О.И. Каң-оол тургускан.

Эрес

Авторнун тырттыг чуртун

Ак-Довурак хоорайның Комсомольская кудумчузунда уруглар шөлү.

Тываның Баштыңының парлалга албанының медээлери

ТУРИСЧИ ТЫВА: ЧОННУҢ ШИЛИЛГЕЗИ

роман Добровольский, сай-
тычы:

Тываже даштыкы күрүнө-
нүн бирги удуртукчулары,
бизнесменнер, хөй эвес
ынның бөдүүн-даа кижилер
амчык черлерни көөр дээш
турар. Оларның аразын-
деңнели, чедимчеги база
иал байдалы кандыг-даа
кээр кээр. Тываның чаражы
ны сонургадып, кадыкшы-
быжылгап, хөлдер, хемнер,
алгактарның хуулгаазынын
ымнып, арыг сугларының,
рының күжүн сиңирип, дыш-
тазын ажыктыг эрттирер
кээп турарлар.

Тываның девискээринде ак-
көлдөр, арыг суглуг хемчи-
ер, хөй санныг шуралгактар
Оларның чамдыктарының
и 100 метр-даа чеде берги-
мырыңай 35 километр че-
аттылган арыг, кылаң суглуг
ер бар. Олар кижилерни со-
алаптар күштүг. Бойдустуң
агыларының солчуушкуну
кайгамчык. Россияда ын-
ер чок.

ылдан чылче туристерниң
көвүдөп турары демдег-
нген. Аңаа чарлалдар улуг
дуйнаан. Кажан россияжи
ениң бирги удуртукчузу азы
албан-дужаалдыг киж-
билдингир бизнесменнер
чедип кээрге, ол медээ
жетке кончуг дүрген тарай

ыдык кижилер келгеш,
ының көргөн-билгенин,
сеткилин Viber, Whats App
нджерлерге, социал чет-
ге бижиң бээр. Туристерни
туда бээр чарлалдарның
вири ол.

ларның дажыг хемнерин-
ртип, бешки деңнелдин
дагыларынче үнүп, дедир
бадып келир машиналар,
оциклдер, харга чоруур
калар бар апарган. Азы
3-4 чылда техника дыка
раан. Кайда-даа, чедери

берге черлерге чеде бээр, ча-
рыгдалы эвээш хеме моторлары,
амгы үениң чаа материалдары
көстүп келген. Чедери берге чер-
леривисче техника аймаа-биле
хала чок чеде бээр. Кижилер ак-
шалыг болза, ол техниканы, де-
риг-херекселдерни садып алгаш,
боттары аян-чорукче үнүптер.

Интернет, социал четкилер
таварыштыр үдекчилерни тып
алыры амыр. Ол дээрже суур-
ларны азы ол чоок-кавының
девискээрин эки билер тус
черниң чурттакчылары-дыр.
Дериг-херексел, техника-биле
чепселгенген турисчи олар-биле
харылзашкаш, кады аян-чорукче
аыттылар.

Туристичи бизнестен – үр хуу-
саада хөлезиде ийикпе азы
хуу черинде турисчи баазалыг
кижилерден күрүнө орулганы
алыр ужурлуг. Кажан хуу ин-
вестор пансионаттарны тудуп,
кижилерни чалап эгелээр болза,
ынчан бюджетче үндүрүлгелер
кирип эгелээр.

Шагда 1000 чедир кижини
хүлээп, эки ажылдап турган
«Үш-Белдир» курортун, дыка хөй
октаттылган баазаларны катап
тургузар херек. Ол объектилер-
ни хуу өнчүгө алган инвестор
оларга ийиги тынышты бээр
магат.

Тываның улуг инфраструк-
тура төлөвилелдери туризм-
че салдарны чедирип тура-
ры бөгүн илдең. Туристерни
хаара тударыңа, бурунгаар
чаа сорулгаларны салырыңа
Тываның аэропортуңуң чаар-
тылгасы, федералдыг оруктун
угланышының өскерткени
улуг салдарлыг.

Тываның найысылалы чаарт-
тылган, Кызыл хоорай чараш,
арыг-силиг база көрүштүг бо-
лу берген. Ол дыка эки. Ам-
даа элээн бурунгаарлаар деп
бодазывысса, мээң бодалым-би-
ле, чер-өнчү хамаарылгаларын
сайзырадыр.

Болуушкунуг туризм турар

ужурлуг, ол улуг-улуг хемчеглер-
дир. Солун, улуг хемчеглер хөй-
биле эртип турар болгаш, мында
көскү чедишкыннерлиг бис деп
санаар мен.

Тывада мээң ынак маршрут-
тарым – Дус-Хөл, Хадың, Чагы-
тай хөлдеривис. Виндсерфинги-
ге – парустуг калбак ыяшка эжин-
диреринге ынак мен. Азы вейке
– катерлиг азы гидроциклдиг
калбак ыяшка. Мээң уруум база
спорттун ол хевирлерин сонур-
гаар. Балыктар ораны – суг
адаанче шымнырыңа ынак мен.
Арыг-кылаң хемнер база хөлдер-
биле байлак бис. Шак мындыг
өг-бүлө туризми бисте бар.

Дус-Хөлче орук шуут чаарт-
тылган. Ол эки. Акша-хөреңгини
тыпканы дээш, республиканың
удуртулгазынга четтирдвис.
Асфальт шыпкан чаа орукка
чорууру шуут онза. Хөлдү дол-
гандыр куруг саваларын, богун
арттырбас кылдыр, харын-даа
өскелерниң октапкан чүүлдерин
чыып чоруур кылдыр чаңгыгар
болза эки.

Дус-Хөл хөл – ырак-чоок ре-
гионнардан, ылаңгыя Хакасия
биле Красноярск крайдан аал-
чыларны хаара туткан Тываның
кайгамчык эртинези-дир. Ооң
кайгамчыкты – эмнээр мал-
гажында, суунда, агаарында,
хүннээрэгинде. Дус-Хөлде биче-
жекыяш пансионаттарны туткан,
кижилер күзелди-биле аңаа
баарлар.

Ындыг дыштанылга баа-
заларын тургузарында нарын
чүүлдер бар-даа болза, биз-
нес сайзырап олурар. Бистиң
Чазактың тускайлаан грант
акшалары-биле баазаларны
тудуп, ындыг онзагай черлерни
бичелеп шиңгээдиң эгелээни
черле эки. Бүгү талазы-биле
элээн таарымчалыг бааза тудуу
дораан бодунуң орнун дуглай
бербези билдингир. Чаңгыс се-
зонда орулгасы-биле үндүрген
чарыгдалдарын дуглаптар хире
орулга кирбези шын. Ынчан-
гаш үш-дөрт чыл чеде бээр.
Ылаңгыя хөлдерде бизнесчүгле
сезон үелеринде болур. Чижээ,
Төре-Хөлдү алылыңар. Агаар-
бойдус чүгле ийи айда эштир
арганы бээр, а арткан айларда
соок.

Тываның эртинези – Тожу ко-
жуунче дыка хөй кижилер чедип
турар. Туристер үдекчилерни,
хемелерни, моторларны тып
алыр ийикпе азы боттарының
хемелерин эккээр. Туристер оон
чараш бойдус-чурумалдыг Каа-
Хем, Би-Хемни өрү эжиндирип
үнүптер.

Владимир Владимирович
Путинниң дыштанылганын ор-
ганизаатарыңа арга-күжүмнү
кириштирдим. Президентиге
база Сергей Күжүгетович Шойгу-
га дыштанылга дыка таарышкан
деп бодаар мен. Ийи хонар дээш
үш хондулар. Дыка хөй шор-
таннар база ала-бугалар дээш

өске-даа балыктарлыг онзагай
черни тып алгаш, суг адаанче
киргенинге дыка таарышкан-
нар. Владимир Владимирович
бодунуң ажыл-херектеринден
чардыгып, бойдус-биле харыл-
зажып, омак-сергек болуруңа
эки хөй-аытты алган деп бодаар
мен. Дыка эки-дир дээш, шуп-
тувуска четтиргенин илереткен
кижи.

Суг адаанга шортан хай-
гаараары дыка солун. Боду-
вус хүрээлеливисте чурттап
чаңчыга берген бис. Хаттың
даажын, үннерни дыңнап, чыт-
ты чыттап каар бис, а кажан
сугже кире бээринге, шуут өске,
фантастика. Өске делегей, өске
көрүүшкүн. Кажан балыктарны
хайгаараар болзунза, олар дыка
солун алдынарлар. Ону чүгле
көөр херек. Тываның арыг ар-
жаан-суун, балык-байланының
хөйүн чүгле көөр.

Тываже чүге баар ужурлу-
гул? Бойдус-биле аяннажып,
аңаа эргеленир дээш. Хоо-
райда бажыңнар көргөш, ону
кижилер туткан деп билер
бис, бойдус, хемнер болгаш
хөлдер – база чаялга-дыр.
Ол дээш, аас-кежикти алыр,
ам-даа чурттаар дээш ынаар
чоруур херек.

Тывада туризмниң хөгжүл-
дези бар. Бир эвес шупту
хемчеглерни, ынаар кириген
акша-хөреңгини санаар болза,
хөгжүлдө чоруп турар.

Зал-ондактыг бажыңнар

Россияда 2013 чылда эгелээн эргижиреп бустур четкен
тталга бажыңнарындан өскээр көжүрер программа 2017
да доостур. Ол программа боттанышыны-биле дыка
кижилер чуртталга байдалын экижиткен, ындыг-даа
за Тыва Республика ышкаш тускайлаң регионнарда ту-
болгаш өске-даа адырларда элээн нарын айтырылгар
ын илереткен.

ЭК, PR адырында консультант, политолог Дмитрий
ов "Интерфакс-Сибирь" агентилелге интервью берип
аш, чамдык регионнарда программа чүге «чыдып» кал-
ыңга база ону канчаар эдеринге хамаарыштыр бодунуң
алын илереткен.

Дмитрий Иванович, 2012
чедир, озал-ондак-
олгаш эргижирээн деп
бажыңнардан хамаа-
ны өскээр көжүрер
ы-биле федералдыг
сорулгалыг програм-
7 чылда доостур. Ол
маның баш бурунгаар
дерин канчаар үнелээр

е, шынап-ла, ол феде-
программа дыка улуг
калбак хемчээлдиг. Про-
2017 чылда доостур.
лиг чуртталга фондузун-
кээр көжүрериниң док-
ажылдап турар хевирин
ап кылырын Россияның

Чазаанга дааскан болгаш, 2019
чылдың январь 1-ден ону база
катап боттандырып эгелээр.

– Чыл төнчүзүңге чедир
чеже кижичаа бажыңнарны
алырыл?

– Бүдүн чуртта 1 миллион
хире кижичаа аварийлиг чуртталга
бажыңнарындан көжүп чоруур.
Чуртталга-коммунал ажыл-агы-
йын чаартырыңа деткимче
көргүзөр фондунуң хайгаарал
чөвүлелиниң даргазы Сергей
Степашин чоокта чаа, ам-даа
ол хире кижичаа квартираларга
херегелдиин демдеглээн.

– Программа күүселдези
күзээни ышкаш эвес болганы
билдингир. Дыка хөй регион-

нар хуусаазында ону күүседип
шыдавайн, артып турарлар.

– Аварийлиг болгаш эргижир-
рэн чуртталга бажыңнарындан
хамаатыларны өскээр көжүрерин
хуусаазында четтикпээн он ажыг
регион бар. Оларның санында
Карелия, Амур область, Тыва,
Еврей автономнуг область бар.
Забайкалье, Архангельск база
Свердловск областарда шапта-
раазыңнар ам-даа бар.

– Силерниң бодалыңар-
биле алырга, чүге чамдык
регионнар ону кылдыпкан, а
өскелери шыдавааныл?

– Программа база ооң
негелделери чаңгыс болза,
а ону күүседириңиң аргала-
ры регионнарда аңгы-аңгы.
Агаар-бойдузунуң байдалы,
тудуг адыры, транспорт болгаш
инженерлиг инфраструктура-
зы, коммунал ажыл-агыиының
хөгжүлдөзи, бюджет хандырыл-
газы регионнарда дең-дески
эвес. Төл болгаш мурнуу регион-

нарда тудуг ажылдарын Сибирь
азы ыраккы Чөөн чүкке деңнеп
болбас. Айтырыг бүрүзүн тускай
сайгарып, чылдагаанын тодара-
дып, чүгле ынчан түңнелдерни
үндүрер херек. Иштики даңзыда
безин боттарының тускайлаң
талалары бар. Чижээ, бо ийи
регион – Свердловск область
биле Тыва хуусаазында чет-
тикпейн турар. Бо регионнарда
төлөвилелди боттандыраар ар-
галары көңгүс ийи аңгы.

– Тыва Республикада бай-
далдар онза деп айыттыңар.
Чогуң чүл ол?

– Ындыг улуг болгаш калбак
төлөвилелдерниң күүселдезин
негээрде, тускайлаң арга бол-
гаш сайгарылга херек. Мында
«негээри» база шуут-ла шын
эвес тодарадылга. Ылаңгыя
Тывага бо программа чаа чурт-
талга бажыңнарын тударының
чаңгыс-ла аргазы болур. Ынчан-
гаш регионнуң эрге-чагыргазы
бо программаның чорудуунга

кымдан артык сонургалдыг.
2008 чылдан 2016 чылга че-
дир программаның дөрттүн
үш кези күүсеттинген, 22 муң
дөрбелчин метр шөлдүг эргижир-
рэн озал-ондактыг чуртталга
бажыңнарындан хамаатыларны
өскээр көжүргөн.

– Бо байдалдан үнериниң
кандыг аргазы барыл?

– Ылаңгыя Тыва ышкаш,
ындыг регионнарда хуусаазын
болгаш кады акшаландырыш-
кынын эде көөрү чугула деп
санаар мен. Чөптүг шиитпир
ол боор. Программаның кура-
торлары шупту аргаларны бол-
гаш чөптүг чылдагааннарны
өөренип көөрүңгө бүзүрээр мен.
Ынчан саң-хөө, экономиктиг,
инфраструктура, агаар-бойдус,
транспорт дээн ышкаш, дең эвес
байдалдарда демей түңнелдер
негээри болдунмазын билип
каарлар.

«Интерфакс-Сибирь»
агентилели.

Шеми — Тываның онзагай, чараш булуңнарының бирээзи, ажил-ишчи, ховар талантылыг кижилерниң чурту. Чадаана хоорайдан 40 ажыг километр черде, көктүг-шыктыг арга-эзимге долгандыр бүргеткен бичии сууржугашта ажил-ишчи шемижилер амыдырап-чурттап турар. Мал-маган азыраарына, тараа-сиген, ногаа-чимис өстүреринге таарымчалыг Шеми суурда бо хүннерде кышка белеткел кидин түлүк чоруп турар.

Сентябрь 21-де Чөөн-Хемчик кожуунун Адалар чөвүлели Шеми суурга "Өг-бүлениң кышка белеткели" деп темалыг Адалар хүнүн эрттирген. Аңаа шемижилерниң чаңгыс черчурттуглары ТР-ниң Хөй-ниити палатазының даргазы, Тываның Адалар чөвүлелиниң даргазы Хонук-оол Доржуевич Монгуш баштаан артистер, культура ажилдакчылары база журналистер барып киришкен. Чөөн-Хемчик кожуунун Адалар чөвүлелиниң кежигүннери шуптузу тыва национал идик-хептиг байырлап чедип келгенин көөрге, чараш-даа, чоргаар-даа көстүр.

Бир-ле дугаарында Шеми суму чагыргазының бажыңына Адалар чөвүлелиниң кежигүннери чыылгаш, хуралдаан. Аңаа Хонук-оол Доржуевич ноябрь 19-та демдеглээр Адалар хүнүнге уткуштур кышка белеткелдин шалыпчы айын чарлаанын дыңнаткан. Ол дээр-ле кышка уткуштур эр кижиниң өг-бүлезиниң кыштаар аыш-чегин, ногаазын курлавырлаары, ыяш, хөмүр-дажын белеткээр, ажи-төлүнүң оларның чылыг идик-хевин четчелээр, хепкерери-дир. Ол ышкаш чаңчыл езугаар ноябрь айда эртер, бо удаада чеди дугаарлыг "Мээң адамның аталдары" деп адалар шуулганына чүнү кылып шыдаанын сайгарып чугаалажырын дыңнаткан.

Тургустунгаш, чеди чыл болуп турар хөй-ниити организациязының ажилы улуг система апарганын ол чугаалады. Ылаңгыя

Чөөн-Хемчик кожуунун Адалар чөвүлелиниң ажилы эки чоруп турарын ол демдеглээн. Кожууннарга эр чон чыылган хуралдарга чидиг айтырыгларны сайгарып турар. Чижээ, Бай-Тайга кожуунун эр чону хуралдааш, чоннун культуразын бедидер, сайзырадыр, ылаңгыя эр кижилер кудумчуга дүкпүртүнүп чорууру, аныяк-өскенге үлегер чок, аарыг-аржык тарадыр, хөй чон чыылган черлерге бодун культурулуг, арыг-силиг алдынар дээн ышкаш айтырыгларны чугаалашкан. Барыын-Хемчикке эр кижилер каяа-даа акшаны ажилдап шыдаар, чижээ, евро септелгени чүгле кыргыз тудугжулар эвес, тыва оолдар чүге кылып болбазыл дээн чижектиг айтырыгларны көдүрген. Хөй орус чурттакчылыг Балгазын суурга "Адалар болгаш ажи-төлү" деп, Чадаанага "Элээр Тыва" деп темалыг ужуражылгаларны, Эрзинниң Нарын суурга сурагылыг мөгелер, афганчылар, эмчилерниң киржилгези-биле элээди оолдар аразынга ужуражылганы эрттирип турары эр кижиниң үлегери кижизидилгеге улуг рольду ойнап турар деп чүүлү көргүзүп турар.

Чөөн-Хемчик кожуунун 15 кижилер составыг Адалар чөвүлелинде башкылар, спортчулар, удуртукчулар, культура ажилдакчылары кирип турар. Бо удаа даргазы Болат-оол Самович Куулар баштаан 8 чөвүлел кежигүнү Шемиде келгени бо. Болат-оол Самовичниң чугаазы-биле алырга, олар план езугаар суурларже үнүүшкүннери кылып, школачы элээди оолдар аразынга арага-дарының, наркотик-таакпының хоразының дугайында ажи-төлүнү эрттирери чаңчыл болган. Ай санында кежигүннер 300 рубль дадывыр акша чыгаш, хөй ажи-төлдүг, социал байдалы чегей өг-бүлелерге аыш-чег аймаа-биле боттук дузазын көргүзүп турарлар. Бо хүннерде чөвүлелдин кежигүннери тайга үнгөш, топпак белеткээш, бот иелерге, чааскаан чурттап турар кырганнарга одаар ыяшты дүжүрүп бээр сорулгалыг.

Адалар хүнүнге уткуштур

ШЕМИНИҢ АЖЫЛ-ИШЧИ

Чөөн-Хемчиктин Адалар чөвүлелиниң кежигүннере

Ол хүн база чөвүлелдин кежигүннери Шеми ортумаа школазына аалдап келгеш, элээди оолдар база башкылар-биле ужуражылганы эрттирген. Ол ужуражылгага Хонук-оол Доржуевич "Кижилер болуручажындан, аят болуру кулунундан" деп үлегер домактын утказын элээдилерге тайылбырлап, кижилер бичиизинден ажилга өөренир деп чүүлү билиндирип, бодунун школачы үелеринде 3 класс соонда огородка, 7 класска шөлге ажилдап турганын сактып чугаалаан. "Шеми-чурттуг ат-алдарлыг кижилер-биле деңнежиңер, кем-херек үлгедип чоруур кижилерден үлегер албаңар" деп, ол чагып сургаан.

Ол ышкаш адалар чөвүлелиниң кежигүннери Болат-оол Куулар, Чойган Монгуш, Олег Монгуш элээди школачыларга өөредиглиг тайылбырларны кылган. Хоруглуг, кылымал (суррогат) арага садып-саарып турар кижилерниң хайындан, чеже кижилер хораннанып өлүп, арага ишкен түннелинде кем-херек үлгедиишкүннери, оор чорук көвүдөп турарын школачыларга чагып: «Чаңгыс частырыгдан кижиниң чуртталгазы өскерлир. Арага, таакпы-биле эдеришпес, өске улус эт-севи албас, оор кижиниң оруу муңгаш дээр болгай. Бак суртаалче кирбес,

чүгле өөренир, улуг кижилерниң сүмезин дыңнап чоруур» — деп сүмелерин каткан.

Ооң-биле чергелештир Чадаанадан келген полиция ажилдакчылары биле эмчилер элээди школачы кыс уругларга наркотиктерниң, араганың, ылаңгыя келир үениң иелеринге кайы хире хоралыын база халдавырлыг аарыглар дугайында лекция-беседаны, кинога көргүспүшөөн, видео кичээлди эрттирген.

Шеми суурда үлегерлиг, ажилгыр адалар хөй. Оларның бирээзи Солун-оол Бартыштанович Ховалыг. Ооң 2009 чылда эгелээн фермер ажил-агыы бо чылын 60 тонна картофельди, 90 тонна суланы ажаап алган. Солун-оол Ховалыгның ажил-агыында 4 кижилер, күскү ажилдарда доктаамал ажилдап турар. 10-11 хире ажил чок кижилер шеф ажилында күзүлдүү-биле кижилер турарлар. Оларны ажил үезинде ашкарып-чегерип, ажилының телевидирин картофель, ногаа-биле төлөп турар. Ооң бир кол дузалакчызы чолаачы, сугатчы Алдын-оол Степанович Донгак. Олар ол хүн Шеминиң болгаш Чадаананың «Родничок» уруглар садтарына 2 тонна картофельди чедирер дээш чүдүрнүп турлар. "Бо чылын черни эки суггарганы-биле

дүжүт эки болган. Эрлин мал ажил-агылы берге чыл болган, бо чылын малчыннар 100-150 шоодай сулан алдылар. Кожа, чоок, чегей кожууннар дүгү езугаар садып ап турлар ажилывыска Алдын-оол Белек-оол Ооржак, Таргуш акыларым үргүлчү көргүзүп чоруур. Кар ажаап алырынга чон ше дузазын көргүзүп тур бергедежиң турар айты — техниканың чедишпези — комбайн садып ал эки болган. 10 ажыг хон ажаап турган болзувусса хонук ажаап алыр аларды деп, ажил-ишчи фермер оол Ховалыг чугаалады.

Шеминиң база бир үл ажил-ишчи өг-бүлелер бирээзи Александр Мес биле Татьяна Ак-Тара Кууларларның өг-бүлелери үш чыл улай Шеминиң үл өг-бүлелери деп аттын эдирери. Чеди ажи-төлдү иези хүндүлүг дыштан үнгүжеге чедир кайы Шеминиң уруглар садып чылап, бирээзи поварлап агый эргелекчилеп ажилар. 2014 чылда хүндүлүг, нылгаже үнгөш, өг-бүлелери залал ажил-агыын түттү

Солун-оол Ховалыг (кузов кырында) чолаачызы Алдын-оол Донгак-биле.

Александр Кууларның өөнүн ишти Татьяна Ак-Тараас

ӨГ-БҮЛЕ БАШТЫҢНАРЫ

«Кана» деп кондитер садын алганнар. Кондитер аны-бүрү далган кы-тарын делгээн: булочкалар, пирожное, пицца, торт дээш доозазы чонун чагыларын байыр-дарда күзелин аайы-би-лып бээрлер. Бир хүнде хире булочканы быжырып Ажыл-ишчи өг-бүлениң бүгү ажилдарында хей-уруу, күдээзи Алефтина, оол Ондарлар дузазын

кымга-даа аштырбаан, Чола Тойбухаа үжүүрлешкен. Тиилекчи болган оолдарга Адалар чөвүлели аш-чем шаңналдарын тывыскаан.

Адалар хүнүн Анатолий Монгуш аттыг Култура бажыңга уламчылаан. «Чечек шыпкан чараш арыг, Шеми хемниң Борбак-Арыг...» деп сураглыг ырының автору бот-тывынгыр композитор А. Монгуш ол-ла болгай. Аңаа бүгү суурнуң чонучыгып келген.

Култура ордузунуң уран чүүл удуртукчузу Эртине Ховалыг, аныяк ыраажы Кайгал Куулар чаңгыс чер-чурттугларының

Национал театрының артистери Галина Доржу, Айзана Чылбак-оол

Өг-бүлениң адаларны шаңнап-мактап турары.

дүп чоруур. Өг-бүлениң Татьяна Ак-Тарааевна: «Чырал эр кижиден дыка ажыг. Шупту ажил-ижил-авыстың күжү-биле чортурар. Ажы-төлүвүстүң идилгезинге ачавыстың дыка улуг. Ажы-төлүмге иң адазы ышкаш киж чок чагып чоруур мен. Ачавыс тагда мал-маганывысты ажы-төлүвүстү, дөргүл-тивисти эвилелдеп, ажил-та кириштирип турар. Мал-нывыс чеми, сизген-шир-өдек-кодан кышка белен. Ачавыс ажаап, дузааш, алдывыс. 6 машина кезип, 25 шоодай карто-ди ажаап алдывыс» — деп лады.

Шемиң адалар хүнүңге хаадып, элээди оолдар аңаа тыва хүреш маргыл-база организастан эрт-Аңаа 21 оол ачыр-дурешкенин түңнелинде асстар аразыңа Сонам тергиидээн. Буян-Даш үжүүрлешкен, а 5-8 клас-аазыңа Чаян Монгуш

Сумунуң Адалар чөвүлелин даргазы Омак Олегович, Чөөн-Хемчик кожуунуң Адалар чөвүлелин даргазы Болат-оол Самович, Тываның Адалар чөвүлелин даргазы, Шемиң хүндүлүг чурттакчызы Хонук-оол Доржуевич олар ажил-агыын таныштырган илеткелдерни тус-тузунда кылган. Х. Монгуш чыылган чонга ноябрь 19-та болур Адалар шуулганынга үткүштү арагалаашкын-биле демиселдин шалыпчы айын чарлаанын дыңнаткаш, чаңгыс чер-чурттуглары Шеми чонун сагылга чурумнуг, каяа-даа үлгер-чижектег чоруурун кыйгырып, арага-дарыже сундулавайн, ажил-ишчи чоруун көргүзүп, өскөн черин сайзырадып чурт-таары дээр-ле аас-кежи-дир дээрзин чугаалаан.

Дараазында кожунуң Адалар чөвүлели хөй ажы-төлдүг болгаш үлгерлиг адалар Владимир Ондарны, Роллан Кууларны, Айдыс Монгушту, Эчис Салчакты, Альберт Ооржакты сценаже чалап, аш-чем деткимчезин көргүзүп, шаңнап мактаан.

Шемижилерниң база бир чоргаар-ланыр, чуртун ал-гап-мактап чоруур чаңгыс чер-чурттуу тележурналист Мерген Ондарга «Шемиң хүндүлүг хамаатызы» деп атты тывыскаан.

Шеми чурттуг Тываның хөгжүм-шии театрының артистери Галина Доржу, Елизавета Монгуш, Айзана Чылбак-оол, хөгжүмчү, композитор Томас Монгуш, Чадаананың Мерген-Херел Монгуш аттыг

иштики сагыш-сеткилин көдүрүп, солун оюн-көргүзүү-биле Адалар хүнүң байыр-лалын дооскан.

Алдынай СОЯН,
«Шынның» тускай корр.
Авторнуң тырттырган
чуруктары.

Школага ужуражылга үезинде.

ТЫВАНЫҢ ЭР УЛУЗУНГА КЫЙГЫРЫГ

Сентябрь 22-де Чазак Бажыңга ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызы Анатолий Партизанович Дамба-Хуурактың удуртулгасы-биле республиканың адалар чөвүлелдеринин кижигүннери-биле селекторлук хурал болган. Аңаа ноябрь 19-та болур «Мээң адамның ат-алдары» деп темалыг чеди дугаарлыг Адалар шуулганының бүдүүзүндө кышка белеткелдин шалыпчы айын чарлавышаан, ТР-ниң эр улусунга кыйгырыгны хүлээп алган.

Хүндүлүг, чаңгыс чер-чурттуглар!
Хүндүлүг, республиканың эр чонунуң төлээлери!

Бо чылдың ноябрь 19-та демдеглээри-вис Адалар хүнүң бүдүүзүндө, Эр улустун чөвүлели кышка белеткелдин шалыпчы айын чарлап тур бис. Чылдың ол үези кайы хире дошкунун шуптувус билер бис. Дыңзыг соок-тар, хар база шуурганнар — чылдың беш айының дургузунда бистиң чуртталгавыстың таваржыр кезии-дир. Ынчангаш Тываның чурттакчылары кышка ыяк белеткенип алыры чугула. Өг-бүлө бүрүзү одаар ыяжын, хөмүрүн, ногаазын курлавырлаар, мал-маганга четчир сизген-ширбиилди белеткээр, бажың-балгатты чылыглап, септээр, суугуларны хынаар, ажит-өл, улгады берген кижилеривистиң чылыг идик-хевин четчелээр херек. Соок дүшкүжеге ам-даа үе бар. Бис күстүң бо хүннеринде силер-биле — өг-бүлениң баштыңы адалар, улуг оолдары, муниципалдыг тургузугларда Эр улус чөвүлелин кижигүннери-биле кады тус чер чагыргалары демнежип, кышка белеткелди доозар дээш, бүгү күштү мөөңнээлиңер. Эр киж бүрүзү бодунуң өг-бүлөзи дээш сагыш човаар ужурулук. Суурунарны эргий кылаштап көрүңер — кымга дуза херегин кожоларыңар-биле чугаалажып, социал ажилдакчылардан

айтырыңар. Шыдаар, күш-шыдалдыг эр кижиле кошак кижилерге дузадан көргүзүңер. Чааскаан чурттап олурар кырганнар, чаш ажы-төлдүг бот-иелер четтигип турар-дыр бе? Хөмүр, ыяжын дүжүрген-дир бе? Огородунда картофелин ажаап алган бе? Ындыг чаңгыс чер-чурттугларывыска шыдаарывыска чүүлдер — чагыс-сөс, арга-сүмө, боттуг ажил-херектер-биле-даа дузадан кадаалыңар. Чаңгыс чер-чурттугларывыска бодувустуң хуу үлгер-чижээвисти көргүзүп тургаш, ажилды сегирип ап ийикпе азы кым-бир кижиге хөй-ниити хыналдазы-даа херек чадаваз — ону черле карактан салбаңар.

Бир звес өг-бүлө, бажың, кыштаг бүрүзү кышкы үеде амыдырап-чурттаарыңа шупту херек чүүлдер-биле хандырыңан болза, республикага шийтпирлээр айтырыглар эвээжээр. Чаңчыл езугаар ноябрьда эртер, бо удаада чеди дугаарлыг Эр улустун шуулганында чүнү кылып шыдаанывысты сайгарып чугаалажыр бис. Бо чылын болур шуулганың темазы — «Мээң адамның ат-алдары», ол хөй-ниитиниң корум-чурум камгалалыңа болгаш корум-чурум үрээшкенин болдурбазыңа тураскаат-тыңан.

Хүндүлүг, чаңгыс чер-чурттуглар! Бистиң республикада Эр улус чөвүлели бодунуң дээштиг ажил-чорудулганын бадыткаан. Хөй-ниити организациявыстың кижигүннери бистиң хоорай болгаш суурларывыстың амыдыралында идепкейлиг киржип турар. Россияның Хөй-ниити палатазы 2015 чылдың түңнелдери-биле «Тыва Республиканың Эр улус чөвүлелин» эң эки боттандырган төлөвилел деп санаан. 2016 чылда чурттуң беш эң эки эр улус организацияларының санынче кирген бис. Ол дээр-ле шупту чүвени шыдаарывыстың бадыткалы-дыр.

Мерген Ондарга «Шемиң хүндүлүг хамаатызы» атты тыпысып турары.

1990 чылдарның эгезинде Тывага эң баштай ажиттынып, тургустунган шажын ниитилелдеринин бирээзи Улуг-Хем кожуунун Хайыракан суурга турган. Ооң удуртукчузу Станислав Күжүгетович Серенот аныяандан-на чүдүлгеге сонугралдыг болгаш чыып-тыптынып алган эт-херекселдер, ном-судурлары хөй болганындан суму Совединиң үш өрээл эрги конторазын дуган-хүрээ кылдыр дерип алгаш, аңаа ажилдап турганы ол.

Ынчан баштайгы өөредиглерни улуг назылыг лама Орус Дөңгүр-оол огул Куулар, тибет дылды Ленинград университетинин доозукчузу Рита Петровна Сумбаа эрттирип турдулар. Практиктиг дуза бээр кылдыр Моолдун Гандэн хүрээзинин Камбыламазы Гатон башкыны Дээди Хуралдың

Далай-Лама Башкының келгеш барганындан бээр
25 чыл болган оюнга

АКТЫ ӨРГЭЭНИМ

ынчангы даргазы К.А. Бичелдей чалап эккеп берип, буддизмнің сайзыралына эң улуг үлүг-хуузу киригинин утпас ужурулгус. 1992 чылдың сентябрь 19-21 хүннери Тываның төөгүзүңгө кайгамчык исти араттырган. Чырыткылыг XIV-кү Далай-Лама Башкының Хайыраканга келирин баш бурунгаар билгеш, каш хонук дургузунда дыка-ла сүрээдеп белеткенип турган бис. Үстүү-Хүрээже чедер орук аайы-биле Хайыраканга вертоледун хондуруп, дуган-бажыңны арамайлап, бурган-сагызыннарны белек кылдыр өргүп, Серенот башкыны йөрээвишаан, кудумчу долдур

чыгып келген чонга байыр чедирип, бичии болгаш элээди ажы-төлду чаптап-суйбап, чонга номнал кылганы ховар аас-кежик болган. Хөйүнү үделгези-биле кудумчуга кылаштап олурда-ла, чон хевистерин Ооң оруунга чадыпкаш, дыка чурумнуг уткаан. Дуганче кирип кел чорда, аал ээзи кижил болгаш, ак кадакка аякта сүт сунар аас-кежи меңээ таварышкан. Сүтче ортаа салаазын суккаш, ыңай-бээр сымыранмышаан, ыдамнап чашкылаар чоржук. Арын-шырайы дыка чазык, карактары каттырып турар кылдыр көргөн мен. Та мөңдөлежип турган, бодунуң дылында

бир-ле чүве чугаалаан чүве. Бир камгалакчылары болгаш бисте бошкалар, журналистерден өскү кирбес дээрге, эжик аксынга тур мен. Иштики өрээлде шимээни хөглүү аажок, каттыржыр-даа. О минут эрткен боор, башкы де кээрге, арын-шырайында сетки илдең чырып турган. Дуган иш кан судурну тудуп алгаш, ажы ыдыктыг «АЛМАЗ» деп ном б дыка өөрзөн. Ол дугайында кады херечилер бижи-даа, чугаалап-лаан чүве ийин. Ындыг улуг Ыд кээп мөргүл номчаан соонда, ажы улам хөжүп, амга чедир чонд болуп чору бис. Чоннуң күзээни Чырыткылыг Далай-Лама Башкы каттап келир-ле болзунам, курай.

Нина С

Ажыл-ишчи кижилер

ӨГ-БҮЛЕМ, АЖЫ-ТӨЛҮМ

(Төнчүзү. Эгези №112 "Шын" солунда).

1953 чылда Дыртык Шевер-ооловна-биле өг-бүлө тудуп, амыдыралывыс эгелзэн бис. Эндерик хөй чон-даа чыгбаан, эндере чазы янзы-бүрү арага-даа делгевзэн, бир-ийи ирт дөгерген бо-ла. Авам-ачам, каттым, кат-иёмниң чоок улуг назылыг улустары чыылгаш, бистерни өглөп каан. Бистер ынчалдыр өг-бүлө туткаш, хөй ажы-төлдүг, аас-кежиктиг чурттаан бис. Өг-бүлөвиске шупту сес оолдар-кыстар төртүтүнгөн, олардан амгы үеде бежи арткан. Уругларым авазы Дыртык Шевер-ооловна аар аарааш мөчээ. Эмчилеп кожуун, республика эмнелгелеринге чедип, Красноярск хоорайже барып, эмнедип шаг болдувус. Ынчан хеймер кызым Солаана чүгле ийи харлыг турган. Чаш ажы-төл азырап деп чүвениң бергезин ынчан көрдүм. Мени кээргээр ие сеткилдиг кижилер кадайымның кады төрзөн угбазы Көк Шевер-ооловна турган.

Ажы-төлүмнү өскүзүндөн түрөтпейн, хырнындан аштатпайн, эктинден элетпейн, кызып шыдажып өстүрүп алдым. Ам оларымга чоргаарланып чор мен. Кыстарым аразында чаңгыс огулм Никита Кара-Сал төлөптүг, ханы угааныг, школачы чылдарында, тускай өөредилге черинге-даа өөренип тургаш, үргүлчү 4-5-тиг өөренип келген. Ол тудуг инженер тускай эртемниг. Куш-ажылчы бирги базымын Чөөн-Хемчик кожуунун Бажың-Алаак сумуздун эгелзэш, Теве-Хая, Чыраа-Бажы суурларга тудугларны сайыраткан. Дараазында чылдарда тус чер бот-башкарлыгының ниити принциптерин организастаарының дугайында Федералдыг Хоойлуга үндөзилзэш, соңгулдалар эгелзээрге, аңаа киришкеш, Чадаана хоорай, Чыраа-Бажы суму чагыргаларының даргазына ниитизи-биле 18 чыл ажилдады. Кенним Дина Мөңгеевна уруглар албан черинде үр чылдарда ажилдап турар. Оларның ажы-төлү 6 кижил.

Кыстарымның улуу Салбак ийи оолдарның иези, Кызылда башкы, оон бичези Чечек Суг-Аксы суурда уруглар садының эргелекчизи, ортун кызым амгы үеде Петропавловск-Камчаткада ажилдап турар хоочун эмчи, ие-чаштар бодарадыр эң буянныг эмчи. Ол ийи ажы-төлдүг. Алдарлыг ыраажы кызым Долаана ам бистерниң аравыста чогу хомуданчыг. Кыстарым хеймери Солаана Минусинскиге культура ажилдакчызы мергежил дооскан, уран-талантылыг, орлан-шогаа.

КУШ-АЖЫЛЫМНЫҢ ЧАДАЛАРЫ

Эң баштай "Коммунизмче орук" колхозтун кижигүнүгө мени хүлээп алырга, бир чыл хире тергелиг, шанактыг аъттар-биле Дагыр-Шеминиң тайгазындан колхозчу эш-өөрүм-биле кады тудуг ыяжы сөөртүп ажилдадым.

1955 чылда "Коммунизмче орук" колхозтун көдзү клувунун эргелекчизинге мени томуйлаан. Бичии чавыс, тар клуб, библиотеказы бир ужунда тар өрээлге турган. Кижилер олурар сандай-даа чедишпес, хурал-суглаа, ши-концерт көөрдө, шала кырынга-даа оргулаптар турду. Ынчан колхозчу аныяктар денди идекпейлиг, хүндүс ажилдап хүнзээш, кежээ клубка кино көрүп, оон улаштыр ойнап-хөглөп туруп бээр. Чаңгыс-даа

сербээ эзирик, аксы чыттыг аныяк кижил турбаан. Бот-тывынгыр уран чүүл-биле бүгү малчыннар, хову-трактор бригадаларына, сүт-бараан фермаларына доктаамал барып турган бис. Ооң-биле кады лекция-беседа номчаан суртаалчылар, эмчи-домчу кымны чок дээр.

Ооң соонда Кызыл хоорайга алды ай хуусаалыг киномеханиктерниң өөредилгезин дооскаш, Чыраа-Бажына киномеханиктеп ажилдаан мен. Ынчан чон кино көөр дээш, клуб долдур олуруптар. Билет өртзө 5-10 копейк. Индий кинолар чагыыр. "Тоянчы" (Бродяга) дээр кинону каттап-каттап көөрлөр.

КОМСОМОЛ – ЧАРЫЛБАЗЫМ ЧАЛЫ НАЗЫН

Бүгү-Эвилелдин аныяктарының Ленинчи Коммунистг Эвилелинге 1950 чылда бактаап кирдим. Удатпаанда колхозтун комсомол организациязының секретарына сонгаан. Ынчан шупту 18 комсомолчу турган бис. Чоорту санывыс 30-40 чедер берген. Колхоз бүдүрүлгезинин адыр бүрүзүнде комсомолчу аныяктар бар. Шык-Бажы, Хову-Аксы, Мажалык сүт-бараан фермаларына, Дагыр-Шеминиң хойжу бригаданына, хову-трактор бригаданына, колхозтун тууйбу бүдүрүлгезинге шупту-ла аныяктар, комсомолчулар турду. Кызыл-Тейиниң ногаа бригадасы чүгле комсомолчу аныяктардан тургустунган. Комсомолчу аныяктар Дыртык Кара-Сал, Дыртык Иргит, Кошкар-оол Куулар, Даттыг-кыс Ооржак, Ким-оол Хомушук, Эзир-оол Күжүгет, Кувискаал Куулар, Александра Монгуш дээш өскөлери-даа сактып адаары өөрүнчүг.

1962 чыл. "Чыраа-Бажы" совхоз тургустунгандан бээр ийи дугаар чылы. Ча-зын совхозтун бүгү комсомолчуларының хуралы болган. ВЛКСМ-ниң (БАЛКЭ) Чөөн-Хемчик район комитетинин бирги секретары Зоя Лакпаа хуралды башкарып эрттирген.

Организастиг айтырыгга комсомол комитетинин секретарын соңгууруп чугаалашкан. Чажыт бадылаашкын-биле ийи кандидатты шилип сонгаан түңнелинде, "Чыраа-Бажы" совхозтун комсомол комитетинин хостаттырган секретарына бир үн-биле мени бүзүрөп сонгааны уттундурбас. Ол-ла чылдың март эгезинде БАЛКЭ Тыва обкомунун бирги секретары Г.Ч. Ширшин келдирткен. Бир хонук бурунгаар Кызылга чедер бергеш, эртенінде обкомга кире бээримге, бюро кижигүннери шупту олурлар. Г.Ч. Ширшин Кара-Салдан айтырыг бар бе деп бюро кижигүннеринден айтыраарга, чок диштилөр. Кандыг санал барыл дээрге, бадылаар деп чаңгыс үн-биле чөпшээрешкен.

1962 чылдың март 3-те комсомол комитетинин хостаттырган секретарына бадылааны уттундурбас болуушкун. Григорий Чоодуевич Ширшиниң ат салганы бюро доктаалын ам-даа шыгжап кадагалап чор мен. Ынчан совхозка 270 ажыг комсомолчу дээр-ле улуг ажыл-агыйжы күш болуп турган.

ЧОННУҢ БҮЗҮРЕЛИ

Чоннуң бүзүрелинге төлөптүг болуру улуг аас-кежик, тиилелге деп санаар мен. Хөйүнү эктинден даянып, быжыг харылзаалыг ажилдаары бирги чергениң сорулганы болур.

1958 чылдан бээр улус депутаттарының

Чыргакы көдзү Совединиң секретарына соңгуттургаш, ооң соонда улаштыр сумунуң күүсекчи комитетинин даргазына каш удаа улаштыр соңгуттуруп ажилдадым. Каш сумуларны каттыштыргаш, чаңгыс Чыргакы сумузу кылып каарга, Хорум-Даг, Чыраа-Бажы, Чыргакы, Элдиг-Хем бо дөрт суурну чааскаан харыылап, ажилдап турдум. Сумунуң даргазы-биле секретары чүгле ийи кижил, эвээш шалыңныг, чадаг ажилдап турдувус. Ажыл аар, харыылаар девискээр делгем, ат чүве боор.

"Чыраа-Бажы" совхозтун ажылчын, албан-хаакчыттарының профэвилел комитетинин даргазына-даа соңгуттуруп ажилдап чордум. 670 ажыг профэвилел кижигүннерлиг, ажылчыннарның эрге-ажыын камгалаар, социалистиг чарыш организастаар, күш-ажылдың сагылга-чурмун быжыглаар, ажилчыннарны дыштанылга черлеринче, курорттарже халас путевкалар-биле дыштандыраар, өске-даа организас-массалыг ажилдар чорудар күштүг организация болур.

ПАРТИЯ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ МЕН

"Чыраа-Бажы" совхозка ол чылдарда 270 ажыг коммунистиг улуг партия организациязы турган. Партком кижигүнүгө соңгуткаш, партия эге организациязының секретарына-даа 6 чыл ажилдадым. Партийниң улусчу контрольдун башкарыкчы бөлүүнүн даргазына-даа ажилдап чордум.

1990 чыл үези ийин ол. СЭКП-ниң Чөөн-Хемчик райкомунун бирги секретары Василий Дүдүкпенович Монгуш бир каттап мени келдирткен, чедер бердим. Элзэн үр чугаалажып олургаш: "Ынчаарга силерни бис "Большевик" совхозтун партия комитетинин секретарына салыр деп сүмелештивис" – деп бо-ла-дыр. Мен бичии боданып олургаш: "Бир-тээ силер ындыг шийтпир хүлээп ап, бүзүрөп турар болганыңарда чөпшээрелим берип тур мен" – дидим. Каш хонганда "Большевик" совхозтун коммунистеринин хуралына партия комитетинин секретарына мени бир үн-биле соңгуп алдылар. Оон бир чыл хире ажилдап чорумда, партияның ажил-чорудулгазын соксаткаш, тарадыпкан.

2004 чылда "Чаңгыс демниг Россия" политиктиг партияның Чыраа-Бажы суурга эге организациязын тургузары-биле ажил эгелзэн. Ол-ла чылдың июнь айда эге организацияның бирги тургузукчу хуралына мени секретарына сонгаан. Аңаа

сес чыл ажилдааш, кижигүннө дөртөндөн 92 чедир өстүрүп каа

КӨДЗҮ БИЖИКЧИ МЕН

1990 чылдар үези-ле турган. Каа-Хем кожуунун Бүрен-Хем адаа дужунга хеме-биле Улуг-Хем жип бар чораан хөй кижил сугга Оларның аразында мээң кады кыс дунмамның бир уруу, ийи кижил сугга барганнар. Дыка хөй кижил дилег кылган. Оларның дилзэн ха "Каа-Хемни канчап кежер" деп материалды "Шын" солунга биж. Мээң ол чүүлүмнү чон аажок дөт хуралына ол үеде кожуун чагыр даргазы С.К. Долгар, Тыва АС Сайыттар Чөвүлелиниң Дарга Ооржак көвүрүгнү тудар дугайы хемчеглерни алырын аазаан соонда каш чыл эрткенде, Үстүү Хемни кижилдир узун дурттуг, делгем көвүрүгнү Тываның автоорук кол Саян артының орукчулары-биле нежип тургаш, ажылгалга киригедышкынынга, барып чораан ме Республиканың баштайгы Президи Ш.Д. Ооржак байырлыг байдалга бир дугаарында чаа көвүрүгнү "Тыва орук" эргелелиниң даргазы А.С. Са "Волгазы" кырладып эрткен. "Шын" парлаан "Каа-Хемни канчап кежер" эгелиг материалым Каа-Хем комчонунга ынчаар улуг дузалыг болгати-биле 50 ажыг чылдарның дур солуннарга улуг, биче хемчээлдириалдарны хөйү-биле чырыдып ажилчын корреспондент хүлээ ам-даа ак сеткилдиг күүседип чор

ХООЧУН КОКТУМ...

Бир-ле дугаарында культураны болганымда, бот-тывынгыр уран-ам-даа кирип чор мен. Ада-чурт дайынынга Тиелелгениң 65, 70-ына тураскааткан оюн-тоглау суурмунуң хоочуннары-биле кады на, Шагаан-Арыг хоорайларга мөөрейлерге ийи удаа бирги чери выс. Бодум игилге, бызаанчыга, чад хомуска, мандолина, баянга ойнап бичии ырлагылаар-даа мен.

Суму болгаш кожуун чергелиг албан-хүлээлгелерге 1958 чылда соңгуттуруп келдим. Көдзү Совет тадынга 33, улус депутаттарының Хемчик район Совединиң депутатта удаа чоннуң бүзүрелин ап, соңгутту

ЧАЗААМГА ЧЕТТИРДИМ

Күш-ажыл кижини каастаар болгай. Чогул 60 ажыг харлымыга күрүнө шаңналы деп чүве ап көрбөзү 2000 чылда ТР-ниң Президентиг Чарлы-биле "Тыва Республиканың дарлыг ажилдакчызы" деп атты тыва Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиелел 65, 70 чылдаанында юбилей медалын өске хоочун эш-өөрүм-биле алдым. Тываның Баштыңы Шолбан оолдун 2016 чылдың декабрь 23-тү дугаарлыг Чарлы-биле хөй чылдар сеткилдиг күш-ажылы, хөй-ниитичи чорудулгазы дээш ТР-ниң "Шылтар күш-ажыл дээш" медаль-биле шаңа ССРЭ-ниң составына Тываның эл биле каттышканының 70 чылының медалын сезен харлап турумда сен "Чөөн-Хемчик кожуунун хундулуг тызы" деп атты-даа алдым. ВЛКСМ (БАЛКЭ-ниң) 95 чылының болгаш өскө хундулуп бижиктер бар. Чазамга биле четтирдим!

Оолак КАРА
Чыраа-Бажы

аа НОМ

ӨРТКЕН БОЛГАШ АМГЫ
ЕНИН КОММУНИСТЕРИ

Чоокта чаа Тываның бирги Президентизи
Д. Ооржактың бодунуң допчу-намдарын тоо-
п бижээн «Чонум-биле каалама оруктап...»
чаа номунуң бирги томунуң таныштырыл-
гы болган.

Чоокта таныштырылганын РФ-тиң Коммунист
партиясының кежигүнү Григорий Ширшин, ТР-ниң Дэ-
вединиң Даргазы турган Чимит-Доржу Ондар,
лекчилер хуралының даргазы турган Дандар-
жак, Дээди Хурал даргазы турган Каадыр-оол
дей дээш совет үеде республиканың удурткучу
укаалына ажилдап чорааннар барык шупту
нер.

Ширшин номга хөлчөк эки үнелелди берген. Чүге
номда бижиттинген чүүлдерниң көвей кезин
болгаш аңаа боду киржил-даа турган. Ол «Шек-
совхозунга база Барыын-Хемчик кожуунга хөй
шаңнал-мактал тыпсып турганын сактып, чүве
азыш, номда барымдаалыг темалар бижиттин-
е болза, ол дугайында номчуурга, кымга-даа
чанчыг болбазын демдеглээн.

Номда совет үениң удурткучуларындан, совхоз
изиниң оруундан эгелээш, Тываның Прези-
дентке чедир бижип көргүскен. Таныштырыл-
га чогаал сайгарыкчылары, уран сөстүн «хаан-
» чогаалчылар чаа номга бедик үнелелди
берген. Ном дыка бөдүүн болгаш билдингир тыва
бижиттингенин онзалап демдеглевес арга чок.
Ном төөгүчүлөргө болгаш дыл шинчилекчиле-
рже ажыктыг. Бодаарымга, ону школаларга
окутуу кылдыр база ажылгап болур хире-
— деп, чогаалчы, шүлүкчү Сайлыкмаа Комбу
айткан.

Номнуң байырлыг таныштырылгасы адакталып
Шериг-оол Дизижинович бо ному-биле чога
деминиг болур дугайын дамчыдар дээш кызып
анын чугаалаан.

Бистиң корр.

ид

НАЛДАНЫ ЧОРУТКАН

Сентябрьның бирги чартында Тыва
республиканың Арга-арыг талазы-биле күрүнө
Федералдык күрүнениң федералдыг арга-эзим
таралының (арга-ыаш камгалалының),
«эзимнерге өрт хайгааралының», арга-
камгалалының талазы-биле килдизиниң
иалистери Сарыг-Септе арга-арыг ажил-
тының ажилдакчызы Х.Д. Саая болгаш
Хем кожуунуң Өрт-химия станциязының
ини А.В. Элдеко-биле кады Бүрөн-
де арга-арыг ажил-агыяның арга-арыг
искээринге патруль-рейд хемчеглерин
ткан.

Лада хемчеглериниң үезинде рейд бөлүү
ерелгелинге тарып олурткан арга-арыг ыяшта-
ан керээлер езугаар ийи арга-арыг участогун
эзэн.

Илданың түннелинде ыяш кескен фактылар
тынмаан, ынчалза-даа арга-арыг хоойлу-
рин хажыткан чоруктарны илереткен: арга-
стоктарында ыяш кескен (ужурган) черлерде
боктарны аштап арыглаваан, ыяш ужурган
ескинди ыяштар-биле бокталган, ол чүүл ар-
хоойлужулгазын хажыдып турар, ынчангаш
аарыштыр РФ-тиң Административтиг эрге-
ажыдышкыннарының дугайында кодекстиниң
пүнүн 1 кезээн база 8.25 чүүлүнүн 1 кезээн
Административтиг протоколдарны долдурган.
Бөлүү Бүрөн-Хемниң арга-арыг ажил-
ың «Четкер көвүрүү» деп черинге хоойлуга
дыт кескен барымдааны тодараткан. Сарыг-
арга-арыг ажил-агыяның ажилдакчызы Х.Д.
л талазы-биле сайгарылга ажилын чоруда-
ышкаш чурум үрекчизин тыпкаш, администра-
иоколду долдурарын дааскан.

Чылдың сентябрь 6, 7 хонуктарында рейд
автомашинаны, оларның иштинде Лада 2110
н — 8, УАЗ — 9, ХОНДА CR-V — 2, Москвич-
арканың — 3 машиназын база ол ышкаш
ан кижилер барып турар 17 турлаг черлерин
Тооруктап турар кижилерниң саны ниитизи-
хире кижилер, оларның 32-зи — Кызылдан, 56-зы
Септен, 12 кижилер Бояровка суурдан болган.

Республиканың Арга-арыг талазы-биле
миденин күрүнениң федералдыг арга-эзим
лының (арга-ыаш камгалалының), арга-эзим-
т хайгааралының, арга-арыг камгалалының
биле килдизиниң специалисттери тоорук
арының шуптузу-биле арга-арыгларга өрт
ок чорунуң болгаш санитар дүрүмнерин
ның дугайында профилактика беседазын

govtva.ru.

(Төнчүзү. Эгези №112 «Шын»
солунда).

1 эге

Кырган-авамны көрүп ораарым-
га, база-ла ол-ла хевээр, харын
бичии кыры берген чүве бе, че-
же-даа бажыңында олурар болза,
кожаларының болгаш суурнуң өске-
даа улусундан хеп-сын даараар чагыг-
ларын ап, эң-не ынак быжып-даараар
чүүлү тыва хеп, бөрт турганын, улуг
эрээлде чаа даарап турар тыва
терлик тонну эскерип, тыва хеп-сын
дугайында өөм ишти бис ийиге та-
йылбырлап турганын сактып келдим.

Ооң чугаазы-биле алырга, бистиң
улус тонну быжып тургаш, төстү
кожарда, чеңнеринге кожуп даараар
дээр. Моол тоннарны бичии өске
арга-биле, херээнге кожуп даараан
болур чорду дээр кижилер. Кыс улустуң
тону биле эр улустуң тонунуң эң-не
кол ылгавыры — эдээн кыдыгла-
рындан чире кезип, каастаанында
деп тайылбырлаар кижилер. Ашакка
барбаан, өгленмээн кыс уругнуң
тонунуң эдээн чиринге өөктер
даараан болур, а ашактыг, өлүг
уругнуң өөк чок болур. Эр улустуң,
оолдарның тонунуң эдээн тудуш хевээр
турар. Кышкы, соок үениң хеп-сынын,
бөрттерин мал-маган азы аң-мең ке-
жи-биле чылыглап, каастап даараар.

Эр кижиниң камгалалы, күжү бөргү
биле курунга турар болгаш, оларны
салырда, хүндүткелдиг өрү черлерге
салыр дээр. А кыс кижиниң эдээн
каастап, чараштап аңгылаары дээр-
ге, оон уруглары туттунуп өзер болгаш,
олчаан туттунуп алган чоруур дээр
кижилер. Ынчангаш кыс кижилер
хеп кедери чугула. Амгы үеде кыс
улус, ылаңгыя хүрээ-хиит, хам азы
лама башкыларже кирерде, эдектиг
хеп кедип алыр болза, уруглары-биле
харылзаазы күштүг болуп чоруур деп
тайылбырын сактып олур мен.

Кырган-авам мээң чүү дээш кел-
геним билген ышкаш, «Кырган-ачаң
сиген кезер дээш, суур оолдары-биле
дугуржуп алгаш, эртен-не үнген кижилер»
— деп чугааланып, дузап каан хаван
чаан кезип-ле эгеледи. Мээң чүнү чи-
римни ол дыка эки билер. Мүн ижил
турар болзумза, кезип каан хаван
чаа азы колбаса-биле чиир мен. Бир
эвес ийи дугаар чип турар болзумза,
дузаан капуста, чайын болза ногаан
согуна-биле чиир деп. Стол артынга
олуруп алгаш, кырган-авамның чы-
лыткан мүнүн аартап-ла эгеледим.

Сиген кезер шөлче бадар болза,
ыраа кончук, оруу багай. Чеде-даа
бээр болзумза, кырган-авамның бо-
дунда акшазы чок, ажыл шагы төнгөн,
банк хаагыг. Кажан суурга кээр
айтыраарымга, даарта кезээ келир
болган. «Ындыг болза, ам чанар, хоо-
райже, эртен ажилдаар болгай, даар-
та кезээ кээр-дир» деп шийтирилээш,
кырган-авамга ужу-чөвүн чугаалааш,
машинамче бажыптым. Күжү кырган-
авам хаван чаа, ногаа аймаа пакетте
суп алган, бо халып олур, «ажырбас,
ажырбас» деп ойталаарымга, «сеңээ
бербейн тур мен, хоорайда мээң
оолдарымга апарып бээр сен» дээш,
шуут сыгаар, ам канчаар, ап алдым.

Орук ара халдып оргаш, боданып-
ла эгеледим. Каш катап кырган-авам,
кырган-ачам сугдан диленип, чегди-
нип, аыш-чем, сүт-тара, эът-далган
ап, харын-даа ыялпайн негеп-даа
турган-дыр мен. Оларның канчаар
амыдырап турарын сонугураас, ка-
дык-байдалын айтырбас, а чүгле «эк-
кел» деп чораан болуп тур мен. Олар
кажан-даа бистен «акша херек огулм,
ол-бо аыш-чем, дуза херек» деп турга-
нын дыңнаваан ышкаш болдум.

Хоорайже орайтадыр халдып ки-
рип келдим. Өөм ишти удуваан, мени
манап турар болду. Оолдарым шагда-
ла удааннар, оларның баштарын
орта чыттап кааш, кырган-авамның
чоруткан чеңнерин соодукчуга суп,
каая чораанымны эжимге тө каап-
ла эгеледим. Ол мээң-биле кады
шай ижил оргаш, «эртен суур чоруур
болуңза, бисти эдертип алыр сен бе»
деп бо-ла.

Эртенінде ажилга хүнзедир улу-

• Сайдаш САНЧАТ

ӨРЕЛИГ КИЖИ ӨӨДЕЛЕВЕС

(Тоожудан эгелер)

зум-биле долгажып тургаш, суурже чо-
руур дээр сеткилин сагыммазын дээр,
ооң дугайында чугаа шуут чорутпаан
мен. Суур чоруур пассажирлер ты-
вылбайн баар болза дээр, шалың
үнерге, дораан бээр бооп аазааш,
бензин өртөөн кады ажилдап турар
бир эжимден база-ла чээр алган мен.

Ажыл шагының соонда коргуп тур-
ганым ышкаш, суур чоруур улус-даа
чок, суурнуң «таксистери» чалгаарай
берген, автобус доктаар черде турлар.
Ам канчаар, бензин куттунуп алгаш,
бажыңымга кээримге, улусум суур
чоруурун уттур хамаанчок, «ураа,
суур чоруур бис!» деп өөрүп халчып
турлар.

КЫРГАННАРЫМ

«Хоорайдан келген улус арыг кудук
суундан ижер-дир» дээр, огородче
эрте бердивис. Кырган-авамның та-
раан огородун кайгап тур мен. Кырган
хирезинде мынча хөй ногааны кан-
чаар улус боор? Харын, ажы-төлүнче,
бисче, чорудуп бээр-дир, а артканын?

Херим иштин эргий көрүп тур мен.
Кырганнырмын хамык херексел-
дери шупту турар черлерин, айлап
каан. Час дүжөргө, малын тургузуп
турар аалындан барып, ийи хире
бызаалыг инек экеп алырлар, сүдүн
саап ижери ол. Каш хаван, дагаалар
база тудуп турарлар.

Кырган-авам бажыңындан үнүп
келгеш: «Оолдарым келген шээр,
оо, өскеннерин кончуун, мөгелерни»
— деп оолдарымда, эжимде-ле бар-
ды. Оон «өгже кириңер» дээр, бисти
эдертип кири берди. Изиг, чаагай
аыш-чем-даа бисти манап турар
болду. Кырган-авам оолдарын че-
мерген, бистерден айтырлар салган
тур. Шай ишлишаан, кырган-авамны
көрүксээримге, көзүлбес. Сиген кезип
турар хевээр болган. Ам канчаар, ма-
нагызын кылаштап тур мен.

Элээң болганда бо халдып келди.
Менди солчуп чугаалажып, оолдарын
бичии чассыдып, аыштанып-чемненип
тур. Кырган-авамны дыка үр көрбээр
ышкаш болдум. Чогул ийи хире неде-
ля бурунгаар акша айтырып долгажып
турган кижилер мен. Көрүп турарымга,
ол-ла хевээр каткы-хөглүг, солун
чугаалар чугаалап каап, хүлүмзүрүп,
каттырып каап оор болду. «Чүс чыл
чурттаар мен» деп турарын сактып-
даа кээр мен. Мынчаар омак-сергек
чурттаар болза, чүс-даа чылды чүү-
даа дивес чурттаар ынаан.

А мен? Чоокта чаа чүрээм берге-
дээр база-ла бажымда кирип келди.
Кырган-авамның чанынга мен улуг-
чаагай, харын дээрге харын, ана бир
иштиг-сааттыг кыс кижилер демей
болгай мен. Кырган-авам мени чам-
дыкта «бо хире мөгө-шырак кижилер
тудар болгай, тудар» деп экимден
тудуп, хурашкен кижилер болуп, баш-
тактанып турганын сактып кээр мен.
Мен хөөкүйдө көөргө, мөгө кылдыр
көстүр, харын аштаанда, чемниг та-
вактан, суксаанда, шайлыг аяктан аар
чүве көдүрбес кижилер болгай мен.
Хүрежир хамаанчок.

Кырган-авам оолдарын чассы-
дып, ойнадып тургаш, даштыгаар
үне берди. Соондан бажыптым. Шай,
таакпы садып чоруур дээр-дир дээр,
кудумчу же үнүп келдим. Кижим каш
пачка таакпы, индий шай тудуп алган
гаражындан бо үнүп келди.

«Мындаа сиген кезер апарза дээр,
баш бурунгаар белеткеп алган кижилер
мен, огулм. Бо оолдарга бичиилеп
апарып бербес болза, хей улус
болбас ийикпе, дораан доозуп алыр.
Пенсионер кижилер хөй акша турбас,
хөй шай-таакпы садып шыдаас мен,
камнаар силер деп чагып каарга,
чогул ажырбас улус чүве» — деп та-
йылбырын кылды.

Кырган-авам тургаш:

— Улусуң бичии кырган-авамыңның
чанынга турзуннар, арыг агаардан
тынып, ойнап алзыннар. Сигенчи-

лерже баргаш келиил, машинаже
олур — деп бо.

Ам канчаар, черле чугаа кылыр
дээр келген кижилер, орук ара чугаала-
жыр ынаан мен дээр, машиназының
мурнуку олудунга саадаптым. Кыр-
ган-авам машиназын хөдөлдирерге,
ана чаа машина-биле демей хөдөли
бергеш, ыңай болду.

— Машина-даа кезээ-дир аа, кыр-
ган-авам — деп мактаар сагыштыг
чугааланырымга, ол:

— Сээр машинаңа черле четпес
боор, септеп мунмас болза, дораан
үрелир чүве бо, огулм — деп кагды.
Оон улаштыр:

— Чоокта чаа-ла көөрүмге, өске
машиналыг турдун ышкаш, огулм
азы? — деп сонугурап чор.

— Ийе, ол машинамын садыпкан
мен, ам бир эжимниң бо машиназын
алырым ол-дур ийин, кырган-авам.

— Кайы, ол эрги машинаң үрелип
эгелээрге, садыпканың ол бе?

— Чок, ол машинаның хевир
эргижирей берген. Бо машинам чаа
хевирниң, чогул моон-даа чаа хевир
база үнүп келген, ынчалза-даа мээр
машинам ышкаш машиналар хоорай-
да эвээр деп болур.

— Ам бо машина өртөөн берипке-
ниң ол бе, огулм?

— Чок, чедир бербээр мен. Чүгле
эрги машинамын садыпкан өртөөн
берип каан кижилер мен. Ам чартык өртөө
артып калган. Удаас бир чээрли чугаа-
лажып алгаш, бериптер деп бодап
тур мен.

— Бажыңың чээрлизи төне бергени
ол бе? Ипотека дээр ийик бе?

— Чок, ам-даа каш чыл артып
калган чүве. Чээрлиг боорга, хей
чүве-дир. Банкылар кижилер чаа чээрли
бербес. Бир эжимниң адының кырынга
чээрли чугаалажып тур мен. Машинам
өртөөн бериптер дээр.

— Ол эжиң анаа-ла бодунуң адын-
га чээрли ап бериптер кижилер чүве бе?
Өртектиг чүве-ле ынаан?

— Халас чүве бо өртемчейде чок
чүве-дир ийин, кырган-авам. Алыр
чээрлиниң үжөн хуузу алыр мен деп
турар кижилер. Чогул бүзүрелдиг кижилер
дир ийин.

— Ол чээрлини ап бээрге, сен ону
төндүр төлээр, ындыг бе?

— Ийе, ол хире кижилер чээрли ап
берип турда, шаңнап каар ынаан
эжимни.

Кырган-авам оруктан караан сал-
байн уламчылады.

— Кырган-авам сээр дүүн келгеш
барганыңны чугаалады. Кандыг ай-
тырылгы чорааныңны билип турар
кижилер-дир, огулм. Кырган-авам чанынга
бир хүн оода кээр хүнзеп көрөм, ооң
сеткили дыка өөрүүр боор, огулм.
«Огулмга дузалашпас болза, кымга
дузалажыр боор» дээр дыка кызар
кижилер ийин, огулм — дээр, орукта
оңгарларны өөрөнгени кончук оюп
каап, халдып олур.

Кырган-авамның бо сөстөрүн
дыңнааш, шынап-ла, боданып чо-
руурумга, кырган-авам дыка-ла бис
дээр кызып чоруур болду, хөөкүй.
Хоорайга ыңай-бээр чоруур апар-
гаш, оолдар чанынга олурар кижилер
тывылбайн баарга, кырган-авамны
кыйгыртыр бис. Улуг огулм бичии чаш
турда, база-ла ону өстүрүп, бистиң
чанывыска-ла турар, хеймер огулмну
база-ла ынчаар өстүрүп чоруур. Кыр-
ган-авам мал-маган, аал-оран дээр
суурда-ла чоруп турар кижилер. Каш-даа
катап акша хереглей бергеш, баарым-
га, кырган-авам эвес, а кырган-авам
акшазын берип турганын сактып чор
мен. Бир хүн кырган-авам меңээ акша
бээрге, кырган-авам тургаш: «Чалгаа
кижилер дузалаарга, башка олурар. Ке-
жээ кижини деткириге, ботту көдүрер»
деп чугааланып органын сактып кел-
дим. Ынчан ону херекке албаан мен.
Ам бодаарымга, мени «чалгаа чүве»
деп турган бооп тур. Каткым-даа кээр.
Шынын-на чугаалап турган-дыр.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

БИРГИ УЖУДУКЧУГА ТУРАСКААЛ

Тыва авиацияның тургузукчузу болгаш бирги тыва ужудукчу **КИДИСПЕЙ ДАГБАЕВИЧ ЧООДУНУ** адын мөңгедери-биле сентябрь 29-та Улусчу чогадылга бажыңга 17.00 шакта «**ТЫВА АВИАЦИЯНЫҢ СУРАГЖААН МААДЫРЫ**» деп ачы-дуза концерт-марафону болур.

Тыва Республиканың алдарлыг артистеринин болгаш Тес-Хем кожуунун чогадыкчы коллективтеринин концертинден кирген акшаны найысылалда аэропорттун девискээринге тургузар Тываның төөгүлүг ужудукчузу Кидиспей Чоодуга тураскаал тудуунга кириштирер.

Концертке уругларның «Самолетум», «Эзир-Кара» ыры болгаш танцы ансамбльдери, «Урянхай» модель агентилели, «Аржаан» продюсер төвү, Сергей Хураган, Артыш Сагаан, Ай-кыс Кыргыс, Чинчи Самба, Борбаана Баржай дээш өскелер-даа киржир.

Билет өртээ 600 рубль. Харылзажыр телефону 8-923-269-46-19.

ИВАН ЯРЫГИН АТТЫГ СПОРТ КОМПЛЕКИЗИНДЕ

бичии оолдар, уругларны өөредир-биле тыва хүреш, сумо бөлүүнүгө хүлээп ап турар.

Бир айда өртээ 2500 рубль.

Болур хүннери: понедельник, среда, пятница.

Эртенги үеде 9.00 шактан 10.00 шакка чедер.

Дүштеки үеде 15.00 шактан 16.00 шакка чедер.

База чии-гелде кылдыр 8 катап бассейнге халас эштир.

Тренер-башкы: Баткар Баасан Андреевич.

— Тыва Республиканың Начын мөгези, сумога спорт мастери, оолдар аразында Европа чемпиону, сумога бичии оолдар аразында Делегей чергелиг чемпион, аныктар аразында 3 дакпыр Наадым чемпиону.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

Ол ышкаш бичии оолдар, уругларны бассейн-ге эштип өөредир бөлүкчө база хүлээп ап турар. Бир айда өртээ 2400 рубль (12 катап баар).

Кичээл шактары:

9.00-10.00 — 11 хардан өрү.

10.00-11.00 — 7-10 хар.

14.00-15.00 — 7-10 хар.

15.00-16.00 — 10-12 хар.

16.00-17.00 — 13 хардан өрү.

18.00-19.00 — школа четпээн назылыг 5-6 хар.

Неделяда 3 катап болур, хүннери: вторник, четверг, суббота, аңаа немей чиигелде — улуг-хүн санында халас эштир.

Тренер-башкы: Донгак Сайын-Белек Алдын-оолович.

Бодунга ап алыры-биле:

1. Эмчи справказы (дерматолог, я/глист, педиатр).

2. Сугга эштир хеп, бөрт, карак шили, чунар-бажыңга ажыг-лаар херекселдер.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

Байыр чедиришишкини

Эргим кижизидикчи башкылар болгаш уруглар садт ажилдакчылары! Чаа өөредилге чылының эге айы сент — кижизидикчи башкыларның хүнү-биле байыр чедирип. Профессионал хүнүңерде силерге байыр чедирип, уруглар — өөренип сайыраарыңа чедишкinnerни, башкыларга профессионал чедишкinnerни, арга-дуржулгазы улам көвүдээрин кадыкшылды, чаа-чаа тиелелгелерни, кезээде сеткил-хөө чоруурун, шыдамык чорукту болгаш мерген угаанны №4 садының мурнундан күзедим!

Кызыгаар чок башкы ажыл черле ыңдыг, Кымдан берге-чымыш ишке шымнывыткан, Ылым хензиг ынай чашты домак-сөске Ыры-шоорга, чараш чаңа өөреткен Авазы дег аагайлап, өөреткен Авыралдыг садиктиң башкыларыңа Чедишкinner, өөрүшкүзү кезээ шагда Чечектелип хөгжүзүн-не, курай-курай!

Хүндүткел-биле, Кызылдың №4 уруглар садының чизи хүлээлгезин түр када күүседип турар Ш.К. Сарыг.

ХЕВИСТЕР ЧУП ТУРАР чедирилгелиг

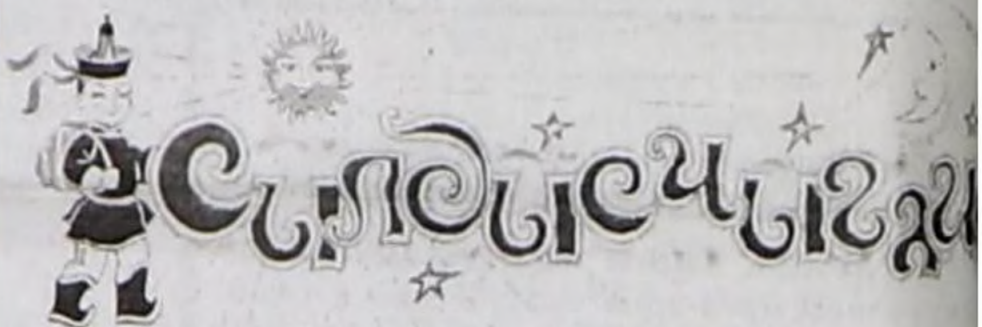
ПЕНСИОНЕРЛЕРГЕ ЧИИГЕЛДЕ — 10

Харылзажыр телефону: 8-923-545-40

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Магистральный чүзү, бажың 28. ЧИИГЕЛДЕ сентябрь 1-ден деп 31-ге чедер.

ООО «Магистральная». ОГРН 1161719

Чагыдылгаже кыйгырың!

ХҮНДҮЛҮГ АДА-ИЕЛЕР, КЫРГАН-АВА, КЫРГАН-АЧАЛАР, АКЫ-УГБАЛАР, БАШКЫЛАР

Өзүп орап салгалывыс — бичии чаштарның төрзэн дылы эгээртинмес байлактарының суртаалчызы, сагыш-сеткил бодалдарының сүмелекчизи, уран чогаалдың коппазыңче тайгы исти изеп бээр деткикчи, ынаныштыг шынчы өңүт «Сылдысчыгаш».

Уруглар боттарыңа эң-не чоок хамаарылгалыг «Сылдысчыгаш» доктаамал номчуп чоруур болза, төрзэн тыва дылы-башкы чонунуң чаагай чаңчылдары, культуразы-биле кезээ тудуш чоруур.

Ынчангаш силер бүгүдени республикада дың чаңгыс уруг солуну «Сылдысчыгаштың» 2018 чылда чагыдылгазыңа детт чеден көргүзүп, уругларыңарга, уйнуктарыңарга, дунмаларыңа өөреникчилериңерге солуну чагыдып бээрине кыйгырып бис, хүндүлүг номчукчу!

«СЫЛДЫСЧЫГАШ» СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫНЫҢ ӨРТЭЭ:

Почта таварыштыр:

Бүдүн чылда — 904 рубль 98 көпеек.

Чартык чылда — 452 рубль 46 көпеек.

Кварталда — 226 рубль 23 көпеек.

1 айда — 75 рубль 41 көпеек.

Редакциядан боттары кээп алыр кылдыр чагыдар болза:

Бүдүн чылда — 416 рубль 00 көпеек.

Чартык чылда — 208 рубль 00 көпеек.

Кварталда — 104 рубль 00 көпеек.

1 айда — 32 рубль 00 көпеек.

«Сылдысчыгаш» солунуң редколлегиясы

Чагыдылга 2018 эгелээн

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солунуң 2018 чылда чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

«ШЫН» СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫНЫҢ ӨРТЭЭ

Почта таварыштыр хуу кижилерге:

Чартык чылда — 1001 рубль 64 көпеек.

Кварталда — 500 рубль 82 көпеек.

1 айда — 166 рубль 94 көпеек.

Почта таварыштыр организацияларга:

Чартык чылда — 1061 рубль 64 көпеек.

Кварталда — 530 рубль 82 көпеек.

1 айда — 176 рубль 94 көпеек.

РЕДАКЦИЯДАН БОТТАРЫ КЭЭП АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

хуу кижилерге:

Чартык чылда — 576 рубль 00 көпеек.

Кварталда — 288 рубль 00 көпеек.

1 айда — 96 рубль 00 көпеек.

организацияларга:

Чартык чылда — 720 рубль 00 көпеек.

Кварталда — 360 рубль 00 көпеек.

1 айда — 120 рубль 00 көпеек.

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солуну үезинде чагыдып номчуңар!

солунуң сайты: shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11805 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 330 экз.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар
Д.С. Монгуш — 2-17-91.

Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69, тел./факс (394-22) 2-30-69.

Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол,
А.А. Лагзы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Нийтиел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван).

Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).

Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.

Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору Э.Н. Кол).

Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.

Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277

Корр. счет № 30101810500000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465

КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»

г. Кызыл

Харылзаа, информация технология-

лары болгаш массалыг коммуникация-

лар адырыңа хайгаарал талазы-биле

федералдыг албанчыл Тыва Республика

талазы-биле эргелели «Шын» солуну

2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн

Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-

00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаган

(Кызыл, Щетинкин болгаш Краченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдары

торларының бодалдары редакцияның турун

дүүшлейин барып болур. Айыттыңан саннары

өскө-даа фактылары, дыңнадылары дээш

боттары харылаар.

Чагыдылга индекс хуу кижилерге — 11530

организацияларга — 31730

Солун неделяда үш катап үнер.

Хемчээли 3 парлар ама.

Номери парлаггаже дужаганы

график өзүгар — 21.00, херек кырында — 18.00

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефоны